

Надія Ковальова

СИСТЕМА УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ШКОЛАХ МИКОЛИ НЕПЛЮЄВА

Актуальність дослідження пояснюється тим, що учнівське самоврядування відіграє важливу роль у формуванні особистості, яка полягає у вихованні відповідальності, вмінні приймати самостійні рішення, набутті організаційних здібностей, розвитку ініціативності. Завданням сучасної школи є не тільки надання загальноосвітніх знань, але й виховання активної особистості, яка здатна включитися у демократичні процеси, що відбуваються в нашій країні. Елементи свідомої активної участі в суспільному житті держави моделюються в школі через систему учнівського самоврядування, яка має будуватися на основі демократичних цінностей. Саме для вирішення цього завдання потрібен розвиток учнівського самоврядування. Налагоджена система самоврядування в школах М. Неплюєва може бути прикладом для організації учнівського самоврядування в сучасній школі.

Дослідженню діяльності М. М. Неплюєва як соціального практика, богослова, філософа присвячені праці В. М. Авдасьова, М. А. Андрєєва, М. Богуна, В. Глушко, І. Гордевої, Н. Доненка, Н. Жевахова, Л. Г. Мельника, А. Сикорського, Н. С. Солодовника, М. В. Соміна, В. Ткаченко, Л. С. Федоренко, Г. Фурсея, В. Шейко та інших. Вивченням педагогічної діяльності М. Неплюєва займаються такі дослідники як А. Малишевський, Е. С. Черненко, С. Ю. Майданова та ін. Система учнівського самоврядування в школах Миколи Неплюєва не була предметом окремого розгляду, що і зумовило вибір даної теми.

Метою статті є дослідження системи учнівського самоврядування в школах М. Неплюєва, аналіз навчально-виховної роботи Братських гуртків.

Микола Миколайович Неплюєв – християнський діяч, педагог, соціальний практик, філософ. Все своє життя він присвятив вихованню людини, засадами якого були християнська віра, любов і труд. У серпні 1885 року, з дозволу Міністерства Державних Маєтностей, була офіційно відкрита «Воздвиженська сільськогосподарська школа першого розряду» на хуторі Воздвиженськ, Глухівського повіту (тепер Ямпільський район, Сумської обл.). У 1891 р. там же відкривається і жіноча Преображенська школа [6, с. 34]. Школи, створені Неплюєвим, давали дітям початкову, спеціальну аграрну освіту і релігійно-

моральне виховання, по закінченні яких вони отримували відповідний фах. Всі турботи Неплюєва зосереджувалися на вихованні довірених його піклуванню дітей в дусі християнства і формуванні корисних трудівників села. У цих школах прищеплювалося і розуміння художніх цінностей.

Особливістю організації навчально-виховної системи шкіл Миколи Неплюєва була діяльність Старшого та Молодшого братських гуртків, організованих за ініціативи вихованців та фундатора.

Старший братський гурток, члени якого розподіляли між собою турботи про всіх інших товаришів і давали обітницю братерських відносин між собою і взаємної братерської підтримки, щодо морального впливу на товаришів, так і стосовно власної підготовки до чесного християнського життя. Метою Старшого братського гуртка, за визначенням М. Неплюєва, було: об'єднати найкращі сили школи і організувати справу їхнього доброго, морального впливу на молодших і слабших (в духовному значенні) товаришів [7, с. 26].

Членами його могли бути тільки молоді люди, глибоко віруючі, зі свідомим відношенням до цілей і життя школи, ті, які твердо стали на шлях віри, любові і праці. Кожен член Старшого братського гуртка був опікуном чотирьох чи п'яти молодших вихованців. У перші дні після вступу нових учнів до школи старші спостерігали за ними, щоб зрозуміти їх характер і розподілити між собою. Надалі молодші самостійно обирали для себе старшого товариша-вихователя.

Таким чином, дитина, вступаючи в школу з першого ж дня отримувала друга і керівника, який не повинен був нав'язувати йому свій вплив, але зобов'язаний повсякчас сприяти його моральному і розумовому розвитку, у встановленні добрих стосунків з оточуючими його товаришами.

За словами фундатора робота Старшого братського гуртка мала воістину дивовижні наслідки. Дух школи став швидко міцніти в бажаному напрямі, і добра солідарність швидко перетворила дитячий гуртожиток в сім'ю, яка до того часу існувала більше в думках вихователя і у зовнішній організації закладу. Старші вихованці, перебуваючи в постійному тісному спілкуванні зі своїми молодшими друзями, більш до них близькі і в багатьох інших відносинах, були в змозі принести ту користь, яку, на думку Миколи Не-

плюєва, при всіх перевагах його життєвого досвіду, більшого розумового розвитку та вищої освіти, принести він їм не міг [6, с. 79]. Виховуючи інших, вони тим самим виховували самих себе і, якщо праця їх і не завжди приводила до бажаних результатів, чесне виконання взятих на себе обов'язків неодмінно приносило їм задоволення.

Головною виховною задачею Старшого братського гуртка було – «з материнською, ревною любов'ю» ставитися до кожного товариша, прийнятого на своє піклування, докладати всіх зусиль для того, щоб привести його до живої віри і натхненної любові, захищаючи його від усяких спокус і надавати йому всіляку моральну підтримку в його прагненні до добра [7, с. 26].

Особливо дбайливо члени Старшого братського гуртка повинні були допомагати молодшим захищатися від моральних вад: гордості, злості, лїні, брехливості, корисливості і духовної неохайності, щоразу звертаючись не тільки до розуму, але й до серця, не тільки пояснюючи, але і намагаючись пробудити благородне завзяття любові до добра.

Вони повинні були мати на увазі, що представникам добра і любові завжди і в усьому потрібно самим залишатися вірними. Згідно з цим вони мали більш здійснювати добро і творити його в житті, ніж протестувати проти зла і боротися з його проявами. Їх завданням було з такою ж настановою діяти по відношенню до молодших. Якщо старші товариші помічали у своїх вихованцях прояви гордості, вони намагалися пробудити в них свідомість розумності і благородства смиренності, надихнути його до смиренної любові. «Любов – вогонь всеочищаючий, що висвітлює і зігріває. У цьому вогні згорить вся гріхозна нечистота душі, при світлі його стане ясно те, що було незрозуміло, і буде зігріта душа жаром натхнення» [4, с. 95].

Якщо виявлялося, що вплив старшого не є достатньо благотворним, пропонувалося молодшому обрати собі іншого наставника, намагаючись неодмінно врахувати думку найбільш важких у виховному відношенні дітей, помістивши їх саме до тих старших, яких самі вони побажають, щоб позбавити їх можливості виправдовувати себе, звинувачуючи старшого. Таким чином, молодшого переводили від одного старшого до іншого, іноді багато разів, доки комусь із старших не вдавалося, вселивши до себе почуття любові та поваги, стати істинним миротворцем, «примиривши його і з Господом Богом, і з усіма бажаними бути вірними чадами Його» [6, с. 57].

Обов'язком старших товаришів було також написання характеристик на своїх молодших вихованців. Характеристики зачитувалися на загальних зборах Старшого братського гуртка, причому члени гуртка висловлювали свою думку

з приводу того, наскільки правильно описано характер кожного вихованця. У день народження вихованця на нього складалися і зачитувалися характеристики, написані його товаришами, наставниками і засновником [7, с. 35].

Згодом, за ініціативи вихованців був заснований Молодший братський гурток, який мав поєднувати усіх бажаючих «готуватися до важких і святих обов'язків членів Старшого братського гуртка» [4, с. 176]. Вступати до Молодшого братського гуртка дозволялося після піврічного перебування в школі. Члени гуртка стежили за духовним розвитком, проявом добрих почуттів позагурткових товаришів і запрошували їх стати членом гуртка, якщо помічали щире бажання учня. Вступ до Молодшого і Старшого гуртків був добровільним, але слід зауважити, що прояв доброї волі був бажаним і жаданим для засновника школи.

Самостійна діяльність вихованців приносила гарні результати для життя школи та морального розвитку молоді. За ініціативою вихованців і з дозволу Миколи Неплюєва, був заснований добровільний хор, під керуванням одного з товаришів. Хор цей користувався кожною вільною годиною, щоб виконувати духовні та світські пісні, і результати цього добровільного співу людей, натхнених вірою і взаємною любов'ю, були незрівнянно кращі, ніж ті, які виходили при більш формальному відношенні до справи [6, с. 45].

Система самоврядування вихованців була продуманою і чітко організованою. Всі види обов'язкових сільськогосподарських робіт між учнями розподілялася покласно. Вихованці спеціальних класів призначалися по черзі на чергування при керуючому школою, в їх обов'язки входило ведення шкільної контори – таблиці та облік робіт [3, с. 22]. Ці учні щодня стежили за ходом всіх робіт по господарству, надавали ввечері керуючому школою проект наряду на наступний день, привчаючись, таким чином, до самостійної господарської діяльності.

Крім так званих «старших», тобто членів Старшого братського гуртка, які мали і на школу, і на своїх молодших товаришів виключно моральний вплив, без всяких особливих прав керівника і якогось привілейованого становища, у кожному з п'яти класів був старшина, відповідальний за порядок, який мав право вимагати виконання своїх розпоряджень. Влада старшини класу поширювалася на всю школу. Старшиною обирали того, хто найбільше вселяв до себе довіру і повагу, як кращий представник школи в класі [6, с. 81].

Існування обраних товаришами, наділених владою і відповідальних перед начальством школи старшин, Микола Неплюєв знаходив корисним не стільки для підтримки порядку в школі,

скільки для виховання в дітях усвідомлення необхідності і звички добровільно, беззаперечно і швидко коритися обраним особам. Надання права самостійного обрання вихованцями старшин мало, на думку фундатора, кращі у виховному значенні результати, ніж призначення їх керівництвом школи, бо за такої умови покора їм не мала б характеру добровільної [6, с. 91].

Старшини обиралися кожним класом щомісяця, причому одна особа могла обиратися декілька років поспіль. Обов'язок старшини був дуже відповідальною і копіткою справою. Старшина повинен був об'єднувати весь клас у дружну сім'ю, чесно прагнути досягати мети школи; струнко організувати добрий порядок у житті класу; своєчасно закликати до порядку необдуманих і свавільних товаришів; наполегливо вимагати беззаперечної покори; у всьому показувати добрий приклад; захищати клас від всяких поганих впливів [6, с. 93]. Микола Неплюєв вважав корисним для навчання дітям розуміння, що вище, почесне становище накладає на християнина велику відповідальність, а не служить для нього джерелом неробства і привілеїв.

Кожного тижня вихованці підводили підсумки своєї роботи на зібранні, під назвою Суботне коло. На зборах вислуховували словесний звіт старшин, заяви вихованців щодо старшин. Влітку обговорювали ставлення до роботи, взимку – ставлення до уроків. Висловлювалися догани учням, які не дотримувалися загальних норм поведінки і проявляли негативні риси характеру. Якщо учень не виправляв своєї поведінки і догани повторювалися два-три рази поспіль, ставилося питання про відрахування його зі школи. Натомість старанні учні отримували схвалення. Також на Суботньому колі обирали старшин [7, с. 29]. Такі зібрання мали на меті пробудити вільну волю і совість в учнів, привчити їх до свідомої самодисципліни, постійного самоконтролю, оцінки себе й інших. З цією ж метою учні вели особисті щоденники і наприкінці кожного дня оцінювали свої вчинки.

Вихованцю, який не проявляв дружніх почуттів до старшого товариша і не виявляв бажання зблизитися з членами братських гуртків, не нав'язували керівництво старшого. Такий учень мав змогу закінчити навчальний курс у школі, при умові порядної поведінки, без впливу старших товаришів. Дітей, які, незважаючи на спільні зусилля батьків і школи, залишалися «наполегливими у злі», виключали зі шкіл братства. За словами М. Неплюєва, «Братство має усвідомлювати, що освіта є сильним знаряддям в боротьбі за існування і не давати це знаряддя в руки поганих людей, спокушаючи їх можливістю бути самовдоволеними у злі і тим страхуючи їх від можливості покаятися і в якості скромних

трудівників повернутися блудними синами в братство трудове» [7, с. 39]. Випадки відрахування учнів приносили розчарування засновнику школи, хоча він добре розумів, що не кожен здатен і має бажання ставати на той життєвий шлях, який, на його думку, є беззаперечно правильним.

Ставлення до педагогічної і громадської діяльності М. Неплюєва було неоднозначним: від захоплення до неприйняття та осудження. Його систему виховання жорстко критикував один з його учнів Іван Спиридонович Абрамов – відомий історик, письменник. Своє враження про «неплюєвські» школи він виклав у книзі «В культурном скиту». Він писав: «У школах закладається фундамент того лицемірного ієзуїтського дресирування, яке завершується вже в братстві. Будь-хто, хто не зуміє заглушити в собі особистості і відлитися в загальну форму, негайно виключається зі школи. Так, в братство потрапляють вже цілком знебарвлені фігури, готові по даному сигналу виявляти різні християнські почуття: плакати сльозами розчулення, скрушно ридати про свої гріхи з приводу щонайменших відступів від братських правил, говорити піднесені промови в сентиментально-біблейському стилі; довгі молитовні збори, поголовні цілування, слова любові, співчуття, вдячності, які щедро сипляться в братських бесідах, не заважають проте братчикам старанно «розшукувати сучки в оці у братів своїх» і доносити патрону» [1, с. 57].

Нестерпним покаранням І. Абрамов вважав «відлучення від товаришів». Воно полягає в тому, що вихованцю, який провинився, суворо заборонялося мати будь-яке спілкування з іншими товаришами. Якщо «відлучений», за словами І. Абрамова, і ризикне звернутися до кого-небудь із «благодійних» товаришів, з ним не стануть розмовляти: «настільки всі видресировані, настільки всі бояться покарання за порушення постанови старших! Товариші весело сміються, базикають, а «відлучений» немов хворий проказою, боязко виглядає з куточка, або як тінь тиняється по коридору, а то тихенько плаче десь за грубкою в дортуарі» [2, с. 185]. Невдовзі таке ставлення з боку товаришів та вихователів спонукало «відлученого» визнати свою провину і покаятися.

На критику І. Абрамова відповів член Трудового братства, який навчався у Воздвиженській школі, пізніше став її керівником і 17 років був свідком життя братства, – Андрій Іванович Фурсей. У своїй статті «Имеют ли основание говорить о «Неплюевщине» и «Неплюевцах»» він зазначав, що публікації Івана Абрамова – це навмисне спотворення фактів життя братства і шкіл. Забарвлення його статей, в яких він змальовує М. М. Неплюєва грубим, невірноважним самодуром, абсолютно не відповідають дійсності. «Все викривлено до невпізнання в статтях

Абрамова. Сердечні, прості стосунки, повні щирості і духовного шляхетства, під його пером приймають характер якоїсь брехливої комедії. Витончена урочистість наших свят – абсолютно чужий нам характер сектантських утіх» [8, с. 6].

А. Фурсей писав, що Микола Неплюєв, незважаючи на недобрі відгуки товаришів про Івана Абрамова, призначив його вчителем своєї школи, таким чином, можливо, намагаючись викликати почуття поваги та вдячності за проявлену до нього довіру. Проте І. Абрамов був нещирим по відношенню до М. Неплюєва, на посаді вчителя намагався підбурювати учнів проти вихователів і в цей же час писав М. Неплюєву, що бажає все своє життя присвятити справі Трудового братства. Врешті, за словами А. Фурсея, образу Івана Абрамова та жагу помститися викликало невчасне виконання його побажання і в листі до фундатора школи він написав, що, володіючи пером, зможе помститися йому і братству [8, с. 4].

Андрій Фурсей пояснював, що деяким людям недоступні та незрозумілі братські відносини, що побудовані на християнській вірі, добрі та любові один до одного. Тому не маючи в собі відповідних почуттів, говорять про нещирість і удаваність взаємин у братстві. Важко не погодитися зі словами А. Фурсея, що жити у найтіснішому спілкуванні зранку до вечора, у праці і відпочинку з людьми, перед якими завжди потрібно було б когось удавати – неможливо [8, с. 5].

Одна зі статей на захист Трудового братства і його засновника Миколи Неплюєва була надрукована в журналі «Знамя», автор якої А. Лютецький. У статті «Школи Н. Н. Неплюєва, как пример самобытного воспитания», автор А. Лютецький писав, що він добре знайомий із закладами М. Неплюєва і категорично не погоджується з висловлюваннями Івана Абрамова стосовно Трудового братства. На думку Любецького, публікації І. Абрамова є абсолютно неправдивим висвітленням фактів. Редакція журналу також висловлювала свою симпатію діяльності Миколи Неплюєва і бажала йому не перейматися заздрістю, наклепами та недобррозичливістю [5, с. 3].

Будь-яка справа має своїх прихильників та своїх противників. Виховання неможливе без обмежень і підпорядкувань свого життя певним законам. Микола Неплюєв зробив спробу пробудити рідний народ, навчити жити по християнськи з вірою в добро і любов, виховати нове суспільство, засадою якого було братолюбство, а не боротьба за існування.

Роблячи висновок, можна сказати, що система самоврядування в школах М. Неплюєва привчала учнів до свідомої дисципліни, постійного самоконтролю. Виховні завдання, які були не під силу засновнику, вправно виконували його учні. Вони швидко знаходили порозуміння з молодшими товаришами і сприяли їх ефективному духовно-моральному вихованню. Учні не потребували у нагляді вчителів. Вони самостійно підтримували порядок у школах і на роботах. Чітко налагоджений механізм системи самоврядування ефективно працював більше сорока років діяльності шкіл М. Неплюєва, його елементи не втратили пізнавального та актуального значення і в наш час.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у порівнянні діяльності авторських сільськогосподарських шкіл з навчальними закладами М. Неплюєва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов И. В культурном скиту: об одной процветающей коммунистической общине / И. Абрамов. – СПб. : Жизнь и знание, 1914. – 99 с.
2. Абрамов И. С. Неплюевские школы / И. С. Абрамов // Русская мысль. – 1897. – № 6. – С. 177–192.
3. Авдасёв В. Н. Свет памяти Н. Н. Неплюев в воспоминаниях современников / В. Н. Авдасёв. – Киев : «Фолигрант», 2008. – 108 с.
4. Избранные сочинения Н. Н. Неплюева. Книга 1 / [упоряд. : В. Авдасёв, Л. Москаленко та ін.]. – Сумы : ИД «Фолигрант», 2011. – 288 с.
5. Лютецкий А. Школы Н. Н. Неплюева как пример самобытного воспитания / А. Лютецкий // Знамя. – М. : Типография Борисенко, 1900. – 23 с.
6. Неплюев Н. Н. Воздвиженская школа – колыбель Трудового братства / Н. Н. Неплюев. – СПб. : Паровая скоропечатня Я. И. Либермана, 1895. – 110 с.
7. Неплюев Н. Н. Трудовое братство и школы его / Н. Н. Неплюев. – С.-Петербург : Типография В. Тиханова, 1900. – 125 с.
8. Фурсей А. Имеют ли право говорить о «Неплюевщине» и «Неплюевцах» / А. Фурсей. – С.-Петербург : Типография В. Тиханова, 1902. – 8 с.